

УДК 347.232

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.40>

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Грошко Б.Б.,

*аспірант кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету*

ORCID: 0009-0003-3794-3045

e-mail: boryshshroshko@gmail.com

Грошко Б.Б. Судова практика як джерело правотворчого процесу в цивільно-правовому регулюванні земельних відносин в умовах воєнного стану.

У статті досліджено трансформацію ролі судової практики у правотворчому процесі в сфері цивільно-правового регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України призвела до суттєвих змін у правовому режимі земельних ділянок: значні площі заміновано, зруйновано або тимчасово окуповано. Втрата фізичного доступу до нерухомого майна спричинила правову невизначеність та унеможливила реалізацію майнових прав, що зумовило потребу у створенні нових правових механізмів і підходів. Акцент зроблено на важливості судової практики як джерела гнучких рішень, що компенсують недосконалість нормативного регулювання в умовах надзвичайних обставин. Обґрунтовано необхідність переосмислення судової практики не лише як інструменту тлумачення, а як повноцінного джерела формування правових конструкцій, здатних адаптувати чинне законодавство до умов збройного конфлікту. Проаналізовано ключові правові позиції Верховного Суду щодо збереження речових прав на земельні ділянки в зоні бойових дій, механізмів компенсації збитків, а також застосування форс-мажорних обставин у зобов'язальних правовідносинах. Запропоновано впровадити новий правовий режим — «тимчасове призупинення використання земельної ділянки до відновлення її порушеного стану», який дозволяє фіксувати обмежений доступ до майна без втрати права власності. Такий підхід сприятиме забезпеченню стабільності правового статусу власників, орендарів і користувачів землі. Наголошено на необхідності інтеграції усталеної судової практики у законодавчу базу як чинника стабілізації земельних відносин у післявоєнний період. Сформульовано доктринальні передумови для оновлення Цивільного та Земельного кодексів України, а також галузевого законодавства з урахуванням соціальних, безпекових і цифрових викликів сучасності. Судова практика розглядається як основа перегляду цивілістичної парадигми правового статусу земельної ділянки та розміщених на ній будівель (споруд) в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Ключові слова: тимчасова втрата об'єкта права, цілісний об'єкт, цифрове управління, новаційний підхід, правова реальність.

Hroshko B.B. Judicial practice as a source of lawmaking in civil regulation of land relations under martial law.

The article examines the transformation of the role of judicial practice in the lawmaking process within the sphere of civil regulation of land relations under martial law. The full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to significant changes in the legal regime of land plots: vast areas have been mined, destroyed, or temporarily occupied. The loss of physical access to immovable property has resulted in legal uncertainty and the inability to exercise property rights, necessitating the development of new legal mechanisms and approaches. Particular attention is given to the importance of judicial practice as a source of flexible solutions that compensate for the imperfections of normative regulation under extraordinary circumstances.

The article substantiates the need to reconsider judicial practice not only as a tool of legal interpretation but also as a full-fledged source for shaping legal constructs capable of adapting existing legislation to

the realities of armed conflict. Key legal positions of the Supreme Court are analyzed, particularly concerning the preservation of property rights to land plots located in combat zones, mechanisms for damage compensation, and the application of force majeure clauses in contractual obligations.

It is proposed to introduce a new legal regime — “temporary suspension of land use until the restoration of its damaged condition”, which would allow restricted access to property without the loss of ownership. This approach is expected to ensure stability in the legal status of landowners, tenants, and users. The necessity of integrating established judicial practice into the legislative framework is emphasized as a factor in stabilizing land relations in the post-war period.

The article formulates doctrinal prerequisites for updating the Civil and Land Codes of Ukraine, as well as sectoral legislation, taking into account contemporary social, security, and digital challenges. Judicial practice is regarded as the basis for revising the civil law paradigm of the legal status of land and the buildings (structures) located on it in times of war and during post-war reconstruction.

Key words: temporary loss of a property object, integrated property, digital governance, innovative approach, legal reality.

Постановка проблеми. Земельні відносини є однією з ключових сфер правового регулювання, та відіграють важливу роль у забезпеченні сталого розвитку держави, економічної стабільності та соціальної справедливості. В Україні, враховуючи багаторічні трансформації земельного законодавства та складну історію правових реформ, цивільно-правове регулювання земельних відносин відіграє ключову роль у розвитку земельної реформи та встановленні багатосуб'єктності права власності на землю. Цивільно-правовий підхід передбачає визначення та захист майнових прав суб'єктів земельних правовідносин, запровадження порядку їх виникнення, переходу, змін і припинення, базуючись на загальних засадах цивільного права, а саме автономії волі, майновій самостійності, рівності учасників відносин. Це забезпечує ефективне функціонування ринку земель і підвищення інвестиційної привабливості земельних ресурсів. Водночас, специфіка земельних відносин, зумовлена публічно-правовим статусом земель, державною та комунальною власністю на значну частину земельного фонду, необхідністю гармонізації норм цивільного, земельного, адміністративного й екологічного законодавства, вимагає системного підходу, що поєднує теоретичні засади з практикою правозастосування.

В умовах повномасштабної війни Росії проти України земельні правовідносини зазнали суттєвих змін: значні площі земель заміновано або тимчасово втрачені, що створює безпрецедентні виклики для державного обліку, відновлення прав власності та їх цивільно-правового захисту. Окремою проблемою є використання та зловживання правами на землю в умовах воєнного стану, швидке врегулювання питань відшкодування збитків, примусове вилучення земель для потреб оборони та ін. Водночас війна сприяла активному впровадженню цифрових технологій у сфері земельних відносин, які дедалі частіше використовуються у судовій практиці як докази у земельних спорах (супутникові знімки, кадастрові карти тощо).

Судова практика виступає важливим джерелом правотворчого процесу, не лише тлумачачи норми законодавства, а й формуючи нові правові конструкції, що сприяють адаптації цивільно-правового регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану та правової невизначеності. Судові рішення, що зіштовхуються з прогалинами нормативного врегулювання, виступають каталізатором формування нових підходів до застосування цивільного та земельного законодавства.

Метою статті є дослідження судової практики як джерела правотворчого процесу у цивільно-правовому регулюванні земельних відносин в умовах воєнного стану, зокрема її впливу на формування нових правових норм та адаптацію законодавства до викликів сучасності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика цивільно-правового регулювання земельних відносин тривалий час перебуває у фокусі української науки. Вчені, серед яких Н. Кузнєцова, П. Кулинич, В. Луць, А. Мірошниченко, Р. Стефанчук, І. Спасибо-Фатєєва та інші, розглядали різні аспекти цієї проблематики, досліджуючи цивільно-правові форми реалізації прав на землю, співвідношення приватного і публічного інтересу, а також питання узгодження норм різних галузей права. Проте сучасні виклики ставлять нові завдання перед науковцями та практиками, адже війна, стрімкий розвиток цифрових технологій та євроінтеграційні процеси радикально змінюють правове середовище.

Ці чинники виступають ключовими факторами, що зумовлюють інтенсивну правову динаміку у сфері цивільно-правового регулювання земельних відносин, є рушієм змін і трансформацій

законодавства, яке має оперативно адаптуватися до нових викликів і реалій сучасності. В таких умовах судова практика набуває особливого значення як джерело правотворчого процесу, що не лише тлумачить існуючі норми, а й формує нові правові конструкції та напрямки розвитку законодавства. Таким чином, зовнішні обставини виступають каталізаторами правових змін, що стимулює динамічний розвиток та показує напрям трансформації цивільно-правового регулювання земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. Цивільне право, як класична система приватного регулювання, базується на уніфікованих категоріях - об'єкт, суб'єкт, правочин, зобов'язання, власність, захист. Проте в умовах сучасної правової реальності, зокрема в земельних правовідносинах, відбувається очевидне зміщення правових векторів від формального правового конструктивізму - до функціонального, кризового, і в той же час стратегічного мислення про право. Земельна ділянка сьогодні - це не лише об'єкт власності, але й простір безпеки, виживання, оборони, екології, а в перспективі - і цифрового управління. Це означає, що звичайний цивільно-правовий підхід, з його індивідуалістичною логікою власник - користувач - обіг, має бути змістовно переосмислений через призму трансформаційної функції права у період війни, взаємозалежності приватної ініціативи та публічного порядку, нових інструментів цифрової легалізації та прозорості обігу. У класичній цивілістиці земельна ділянка трактується як нерухома річ, що має переважно економічну й правову природу. Український досвід 2022-2025 років демонструє, що земля стає носієм не лише цінності, а й ризику, пам'яті та втрати. Такий підхід потребує включення до цивільно-правової доктрини понять «тимчасова втрата об'єкта права», «зупинення реалізації правочину через обставини війни», «цифровий статус земельної ділянки» та ін.

Інвазія 2022 року створила унікальний правовий феномен: наявність значної кількості земельних ділянок, які юридично існують, але фізично - втрачено контроль над ними або унеможливлено їх використання за цільовим призначенням. Так, значна частина сільськогосподарських земель замінована, що не лише унеможливує обробіток, але й порушує екологічний та правовий режим відповідної категорії земель. Усе це потребує появи нових інструментів - як у галузі цивільного та земельного права, так і в межах управління землею. Наприклад, може бути введено статус «тимчасового призупинення використання земельної ділянки до відновлення її порушеного стану», який фіксуватиме не юридичну втрату права, а фактичну неможливість його реалізації. Цей статус дозволить би точно відображати ситуацію в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та Державному земельному кадастрі, функціонування яких регулюється відповідно законами України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [1] та «Про Державний земельний кадастр» [2], а також визначати особливості оподаткування, компенсацій або відновлення доступу.

Це породжує абсолютно нову парадигму — цивільне право у стані воєнного дефіциту. Правочини укладаються, державні реєстри існують, а використання - неможливе або обмежене. Цивілістика в умовах війни вже не може залишатися лише описовою, вона має пропонувати механізми реконструкції правових реальностей, наприклад як документально зафіксувати тимчасову відсутність доступу до об'єкта, як захистити право власності на земельну ділянку, якщо фізичний доступ до неї заблоковано, як узгодити право орендаря, який не може використовувати ділянку, з правом орендодавця на отримання плати.

Також по-новому постає проблема правового розуміння земельної ділянки як об'єкта права. Так, сучасне українське земельне і цивільне законодавство демонструє подвійний підхід до тлумачення правового статусу земельної ділянки та нерухомого майна, що на ній розташоване. З однієї сторони, відповідно до положень глави 27 Цивільного кодексу України [3] та статті 79-1 Земельного кодексу України [4], земельна ділянка визнається самостійним об'єктом прав. З іншої сторони, стаття 120 Земельного кодексу України [4] закріплює принцип єдності правового режиму земельної ділянки та розміщених на ній будівель чи споруд, визнаючи між ними юридичний зв'язок у вигляді спільної правової долі. Цей підхід слугує концептуальним підґрунтям для розвитку моделі цілісного об'єкта нерухомості, у межах якої земельна ділянка та належні їй будівлі чи споруди можуть розглядатися як єдиний правовий об'єкт, з урахуванням взаємної правової залежності. Кулинич П.Ф. зауважує, що виокремленість земельної ділянки як окремого об'єкта права характерна для законодавства країн пострадянського простору, натомість «трьохвимірний підхід застосовується в тих країнах, де між галузями цивільного та екологічного права відсутні утворення як природоресурсні галузі права (земельне, водне, лісове та гірниче)» [5, с. 216].

В умовах воєнного стану ця теоретична вада трансформується в практичну проблему. Критичне загострення цієї проблеми в умовах війни виявляється, зокрема, тоді, коли об'єкт нерухомості юридично існує, але фізичний доступ до нього утрачений через окупацію чи бойові дії, речові права на землю - неоформлені або не можуть бути підтверджені, об'єкт залишається у правовому вакуумі, коли його фактичне використання припинене, а юридичне існування триває.

У таких випадках виникає правова невизначеність, коли об'єкт не може бути використаний ні власником, ні користувачем, а його правова доля перебуває поза межами чинних процедур. Це не лише ускладнює захист прав, а й дезорієнтує правозастосувача, зокрема в податкових, компенсаційних, орендних чи реєстраційних аспектах. У цих умовах постає потреба адаптації правової системи до ситуацій функціонального обриву правового зв'язку між землею та нерухомістю, спричиненого війною. Саме тут проявляється обмеженість чинного підходу, в межах якого навіть при наявності зареєстрованого майна, відсутність оформленого речового права на землю унеможливорює повноцінне здійснення або захист прав. Таким чином, воєнний стан не просто ускладнює застосування норм цивільного та земельного законодавства – він оголює системну суперечність, коли правовий зв'язок між об'єктами втрачає свою ефективність без відповідного інституційного механізму його підтвердження чи збереження.

Для подолання цієї прогалини доцільним є запровадження спеціального правового статусу – «тимчасово заблокованого об'єкта нерухомості», який включатиме одночасно: земельну ділянку (незалежно чи зареєстроване право на неї чи ні); нерухомість, що фізично на ній розміщена; інформацію про фактичну втрату доступу (окупація, замінування, воєнні руйнування, адміністративне обмеження та ін.). Такий режим має слугувати запобіжником втрати прав унаслідок неможливості реалізувати чи зареєструвати їх у звичайному порядку. Крім того, він може виконувати функцію маркеру в реєстрах, забезпечуючи правову доказовість статусу об'єкта в судових або компенсаційних процедурах; підставу для пільгового оподаткування або звільнення від нього, тимчасове зупинення зобов'язань, пов'язаних із користуванням чи утриманням майна, орієнтир для відновлення правового режиму після завершення воєнного впливу.

Ця модель може бути включена до положень Цивільного [3] та Земельного [4] кодексів як тимчасовий інститут, із відповідними змінами до законів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно» [1], «Про Державний земельний кадастр» [2] та «Про охорону земель» [6].

Реалізація такого підходу має опору не лише в теоретичних концепціях, а й у сучасній судовій практиці. Судові рішення, ухвалені в умовах збройного конфлікту, демонструють поступове визнання нових юридичних реалій і фактично формують попереднє тлумачення ситуацій, не врегульованих чинним законодавством. Судова практика у сфері земельних правовідносин в умовах війни вже вийшла за межі суто нормативного тлумачення і почала відігравати роль механізму інтеграції доктринальних підходів у практику, формуючи нове бачення співвідношення юридичного статусу, фізичного доступу та правового захисту.

Зокрема, одним із ключових напрямів стали справи щодо збереження речових прав на земельні ділянки, розташовані на тимчасово окупованих територіях, або використання яких стало неможливим внаслідок воєнних дій. Верховний Суд неодноразово підкреслював, що втрата фізичного контролю над земельною ділянкою не є підставою для автоматичної втрати речового права.

У Постанові Верховного Суду від 18 січня 2023 року у справі № 663/1322/21 [7] сформульовано важливу правову позицію щодо неперервності захисту речових прав в умовах тимчасової окупації, зокрема, що перебування об'єкта права на тимчасово окупованій території не позбавляє особу права на судовий захист, та підтверджено, що за відсутності оформленого речового права на землю, навіть законне набуття нерухомості не забезпечує автоматичного переходу права на земельну ділянку. Ця справа демонструє системну прогалину в правовому регулюванні співвідношення прав на земельну ділянку та розміщену на ній нерухомість. Суд підтвердив, що якщо особа набуває право власності на будівлі (споруди), розташовані на певній земельній ділянці, це не тягне за собою автоматичного переходу права на землю, якщо попередній власник не мав належно оформленого речового права на ділянку. Відповідно об'єкти втрачають функціональну цілісність і виникає ситуація правової невизначеності.

Зазначений приклад підсилює аргументацію на користь запровадження спеціального правового режиму – «тимчасово заблокованого об'єкта нерухомості», який враховуватиме реальний зв'язок між земельною ділянкою і будівлями (спорудами) та дозволить фіксувати правовий статус

цілісного об'єкта навіть за відсутності повноцінного доступу чи зареєстрованих речових прав. Судова практика фактично підтверджує, що потреба в такому механізмі вже існує і має підкріплюватися змінами до законодавства.

Окрім того, у ряді рішень Верховний Суд відстоює позицію про обмеження юрисдикційного імунітету держави-агресора, підкреслюючи порушення нею міжнародного права та гарантій доступу громадян до правосуддя. Це відкриває можливості для ефективного захисту прав українських власників на тимчасово окупованих територіях (постанови Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 [7] та від 18 травня 2022 року у справі № 428/11673/19 [7]). Схожі підходи закріплено в інших рішеннях, так у Постанові Верховного Суду від 25 січня 2023 року у справі № 233/2082/21 [7] зазначено, що шкода, заподіяна внаслідок окупації, має бути компенсована державою-агресором. У Постанові Верховного Суду від 20 вересня 2018 року у справі № 243/3505/16-ц [8] підкреслено неприпустимість втрати права власності через окупацію, наголошено на необхідності правового та соціального захисту громадян. У справі № 372/2419/19 (Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2022 року) [9] наголошено, що будь-які акти, видані окупаційними органами, не мають юридичної сили.

В умовах повномасштабної збройної агресії інститут форс-мажорних обставин також набув особливого значення для договірних правовідносин. Актуальна судова практика свідчить про поступове уточнення правових критеріїв застосування цього інституту. Зокрема, у Постанові Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 686/16312/22 [10] зазначено, що окремі воєнні події, зокрема захоплення майна, мінування територій, загрози життю, можуть кваліфікуватися як форс-мажорні обставини. Проте таке визнання можливе лише за умови, якщо такі обставини прямо передбачені умовами договору як підстава для звільнення від відповідальності, а сторона, яка на них посиляється, належним чином доведе факт їх настання.

Детальніше правову природу форс-мажору розкрито у Постанові Верховного Суду від 18 лютого 2025 року у справі № 910/6519/24 [11]. У цьому рішенні суд сформулював ключову правову позицію, що настання форс-мажорних обставин не звільняє сторону автоматично від виконання зобов'язань чи відповідальності. Сторона, яка посиляється на дію непереборної сили, повинна довести настання таких обставин, причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажором і об'єктивною неможливістю реалізації зобов'язання, а не лише його ускладненням або підвищенням вартості виконання. Таким чином, правова оцінка обставин непереборної сили вимагає не лише присутності форс-мажорної обставини, але й аналізу його впливу на можливість виконання договірних зобов'язань. Цей підхід відповідає сучасним принципам добросовісності у зобов'язальних правовідносинах та забезпечує баланс між стабільністю договору та справедливістю в умовах надзвичайних ситуацій.

Також важливим є розвиток судової практики щодо застосування норм земельного законодавства в особливих умовах, зокрема під час дії воєнного стану. Зокрема, у Постанові Верховного Суду від 18 лютого 2025 року у справі № 380/10564/22 [12] суд дійшов висновку щодо правомірності дій місцевої ради, оскільки відповідно до розділу X Перехідних положень Земельного кодексу України [4] альтернативної поведінки розпорядник земель не вправі вчиняти. Зауважимо, що рішення стосувалось заборони безоплатної передачі земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації у період дії воєнного стану, введених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [13]. Дана постанова Верховного Суду є важливим джерелом права, оскільки не лише тлумачить норми земельного законодавства, але й встановлює обов'язкову для нижчих судів правову позицію, яка сприяє уніфікації судової практики. Хоча в Україні відсутнє формальне прецедентне право, рішення Верховного Суду фактично відіграють роль орієнтирів у правозастосуванні, формуючи стабільні правові підходи.

У практиці Верховного Суду відзначається також впровадження новаційного підходу до розпорядження земельними ділянками державної та комунальної власності. Зокрема, у Постанові Верховного Суду від 4 березня 2025 року у справі № 922/1097/24 [14] закріплено принцип, що за наявності двох або більше охочих отримати земельну ділянку в оренду, право оренди має продаватися на конкурентних засадах - через земельні торги. Такий підхід сприяє підвищенню прозорості та ефективності використання земельних ресурсів, забезпечуючи рівні умови для всіх зацікавлених суб'єктів.

Отже, сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом в Україні, висвітлюють значущість судової практики як ефективного механізму адаптації цивільно-правового регулювання земельних відносин до надзвичайних умов. Воєнні дії не лише ускладнили функціонування традиційних земельних інститутів, а й поставили перед правовою системою завдання забезпечити захист прав власників, користувачів та орендарів земельних ділянок, що опинилися в зоні конфлікту. Аналіз судової практики у сфері цивільного та земельного права в умовах воєнного стану в Україні демонструє важливу роль судової гілки влади у правовому регулюванні земельних відносин в умовах надзвичайних обставин. Військові дії спричинили суттєві трансформації традиційних підходів до застосування норм земельного законодавства, зокрема в умовах реалізації права власності та користування землею, що потребують гнучких і адекватних правових механізмів. Судова практика свідчить про системне використання інститутів форс-мажору та надзвичайних обставин для врегулювання спорів, які виникають внаслідок неможливості виконання договірних зобов'язань у зв'язку з воєнними діями. Водночас, суди формують нові доктринальні підходи, що відповідають сучасним викликам, сприяючи розвитку правової науки та практики.

Висновки. Результати проведеного дослідження підтверджують, що в умовах воєнного стану судова практика в Україні перестає відігравати виключно тлумачну роль і трансформується у функціональний інструмент правотворчого процесу, що активно формує нові підходи до цивільно-правового регулювання земельних відносин. Правова реальність, спричинена повномасштабною агресією, породила унікальні виклики, пов'язані з втратою фізичного доступу до земельних ділянок, руйнуванням об'єктів, мінуванням територій, що призвело до фактичного відриву між юридичною наявністю прав та неможливістю їх реалізації. Судова практика, зокрема рішення Верховного Суду, вже сьогодні формують доктринальні підґрунтя для закріплення нових правових режимів на законодавчому рівні. Реалії повномасштабної війни актуалізували проблеми правової невизначеності щодо об'єктів, до яких втрачено фізичний доступ або які зазнали руйнувань, мінування, адміністративних обмежень. У такій ситуації виникає необхідність доктринального оновлення традиційного підходу до розуміння правового статусу земельних ділянок і нерухомості. Судова практика, яка вже нині фіксує випадки правової розірваності між фізичним і юридичним станом об'єктів, підтверджує доцільність запропонованих підходів у визначенні цілісності об'єкта земельної ділянки та розміщеної на ній будівлі (споруди). Враховуючи це, доцільним є нормативне закріплення зазначеного правового режиму шляхом внесення змін до Цивільного та Земельного кодексів України, а також профільних законів у сфері державної реєстрації прав, кадастру та охорони земель. Таким чином, результати дослідження формують концептуальну основу для доктринального оновлення цивільного права в умовах війни та закладають передумови для адаптації законодавства до викликів сучасної правової реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.
2. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
5. Кулинич П.Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 215–219. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/23615/54-Kulynych.pdf?sequence=1>.
6. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/962-15>.
7. Погрібний С. Актуальна практика Верховного Суду щодо захисту права власності в умовах воєнного стану. 14 червня 2023 / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Zah_pr_vlasn_voennii_stan_Pogribnii.pdf.

8. Постанова Верховного Суду від 20 вересня 2018 року у справі № 243/3505/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/76812061>.
9. Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2022 року у справі № 372/2419/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107011822>.
10. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 686/16312/22. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1587607/>.
11. Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2025 року у справі № 910/6519/24..URL:<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=125264838&red=100003c6e4e57d51ec32d5c2313ea5353b5402&d=5>.
12. Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2025 року у справі № 380/10564/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125248248>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 року № 2145-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.
14. Постанова Верховного Суду від 4 березня 2025 року у справі № 922/1097/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125709890>.